

Περίληψη - Summary

Πηνελόπη Μουγκογιάννη: «Η Βυζαντινή Νότια Ιταλία (876-1071). Τέχνη, λατρεία και ιδεολογία στα δυτικά σύνορα της αυτοκρατορίας»

Η βυζαντινή Νότια Ιταλία (876-1071), η οποία αποτελείται από τα θέματα της Λογγοβαρδίας (σημερινή Απουλία), της Λουκανίας (σημερινή Basilicata) και της Καλαβρίας είναι μέχρι σήμερα η λιγότερο μελετημένη περιοχή της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Οι Βυζαντινοί ανακατέλαβαν την περιοχή από τους Άραβες και τους Λογγοβάρδους και την οργάνωσαν πολιτικά, στρατιωτικά, και εκκλησιαστικά με στόχο από τη μία πλευρά την εδραίωση της κυριαρχίας τους, και από την άλλη τη συνύπαρξη με τους Λογγοβάρδους και την Εκκλησία της Ρώμης. Η πολιτική της αυτοκρατορίας και η στάση του ίδιου του πληθυσμού διαμόρφωσε μία συνοριακή κοινωνία που βασιζόταν στη συνύπαρξη χωρίς συγκρούσεις, καθώς η κάθε πλευρά αναγνώριζε τη δική της διαφορετική ταυτότητα και την ταυτότητα του άλλου. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο της συνύπαρξης και της ανοχής, αλλά πάντα υπό τον έλεγχο της κρατικής εξουσίας, διαμορφώθηκε, αναπτύχθηκε και τελικά εδραιώθηκε ο βυζαντινός πολιτισμός στη Νότια Ιταλία. Η βυζαντινή τέχνη της Νότιας Ιταλίας δεν έχει αποτελέσει μέχρι σήμερα αντικείμενο ξεχωριστής μελέτης, αλλά πάντοτε εξετάζεται συνοπτικά μέσα στα πλαίσια της Μεσαιωνικής τέχνης της περιοχής με αποτέλεσμα τα βυζαντινά μνημεία να μην έχουν ενταχθεί στο πολιτικό, θρησκευτικό, κοινωνικό και ιδεολογικό πλαίσιο στο οποίο δημιουργήθηκαν. Στη διατριβή εξετάζεται για πρώτη φορά η τέχνη μόνο της βυζαντινής περιόδου σε συνδυασμό με τις πληροφορίες που προέρχονται από το πλούσιο αρχείο της περιοχής και διερευνάται πώς η καλλιτεχνική δημιουργία, η λατρεία και η ιδεολογία της κεντρικής εξουσίας μεταφέρθηκαν από την Κωνσταντινούπολη στα δυτικά σύνορα, πώς αναπτύχθηκε η βυζαντινή τέχνη μέσα στα πλαίσια της διαφορετικότητας των πληθυσμών των συνόρων, πώς αυτή η τέχνη υιοθετήθηκε από μία ακριτική κοινωνία, ποιοι ήταν οι φορείς της εδραίωσης της βυζαντινής τέχνης, της λατρείας και της ιδεολογίας στη Νότια Ιταλία, αλλά και πώς μαρτυρείται μέσα από την τέχνη και τη λατρεία ο τρόπος με τον οποίο αλληλεπιδρούσαν οι μεγάλες πληθυσμιακές ομάδες της δυτικής μεθορίου, οι Βυζαντινοί και οι Λογγοβάρδοι. Στο πρώτο μέρος μελετώνται τα μνημεία και οι μαρτυρίες που συνδέονται άμεσα ή έμμεσα με την ίδια την Κωνσταντινούπολη, δηλαδή το πραιτώριο του κατεπάνω Ιταλίας στη βυζαντινή Βάρη (Bari), το λειτουργικό ειλητό Exultet 1 και οι χορηγίες των βυζαντινών αξιωματούχων. Με αφετηρία την ενδελεχή ανάλυση του επιγράμματος του κατεπάνω Βασιλείου Μεσαρδονίτη και το συνδυασμό των γραπτών πηγών και των αρχαιολογικών καταλοίπων γίνεται ανασύσταση του πραιτωρίου ως του πολιτικού, στρατιωτικού και θρησκευτικού κέντρου της αυτοκρατορίας στη Νότια Ιταλία και επιχειρείται η αρχαιολογική του αποκατάσταση. Σχετικά με το Exultet 1, αμφισβητείται η καθιερωμένη άποψη ότι αποτελεί παραγγελία μόνο του Λογγοβάρδου αρχιεπισκόπου της Βάρεως, αναλύεται για πρώτη φορά ο

ρόλος των Βυζαντινών στη δημιουργία του και μέσα από την εικονογράφησή του αποκαλύπτονται οι μηχανισμοί της μεταφοράς της τέχνης και της αυτοκρατορικής ιδεολογίας από την Κωνσταντινούπολη στα σύνορα. Η ανάλυση των χορηγιών των βυζαντινών αξιωματούχων στη Νότια Ιταλία οδηγεί σε αμφισβήτηση της παραδοσιακής άποψης ότι η χορηγία συνδέεται μόνο με τους γηγενείς αξιωματούχους, και δείχνει τους τρόπους με τους οποίους μέσω της χορηγίας ενισχύθηκε η παρουσία της κεντρικής διοίκησης και του πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης στην περιοχή. Στο δεύτερο μέρος εξετάζεται η μνημειακή τέχνη σε έξι ναούς στο θέμα Λογγοβαρδίας, στον Άγιο Πέτρο στον Υδρούντα (S. Pietro, Otranto), στο ναό της Θεοτόκου στο Casaranello (S. Maria della Croce), στην κρύπτη της Αγίας Χριστίνας στα Καρπινιανά (S. Cristina, Carpignano), στο σπηλαιώδη ναό των Αγίων Στεφάνων στα Βαύστα (Ss. Stefani, Vaste), στον ανώνυμο σπηλαιώδη ναό στο Grottaglie, όπως και τα σπαράγματα τοιχογραφιών στον ανεσκαμμένο ναό BB της Masseria Quattro Macine. Εδώ γίνεται μία εις βάθος εικονογραφική ανάλυση των μνημείων, ταυτίζονται μορφές αγνώστων μέχρι σήμερα αγίων, επαναχρονολούνται κάποιες από τις τοιχογραφίες, μελετάται η τιμή που αποδιδόταν στους αγίους, και διαπιστώνεται ο βαθμός σύγκλισης με την εικονογραφία και τη λατρεία στα μνημεία της υπόλοιπης αυτοκρατορίας, όπως και τα σημεία απόκλισης που εκφράζουν την τοπική παράδοση. Στο τρίτο μέρος μελετώνται τα τοπικά ζητήματα της τέχνης και της λατρείας, όπως αυτά προκύπτουν μέσα από τα ίδια τα μνημεία. Εξετάζεται το πρόβλημα της χρήσης των σπηλαιωδών ναών και αμφισβητείται η παραδοσιακή άποψη ότι πρόκειται για ιδιωτικούς ταφικούς ναούς στους οποίους δεν τελείτο η θεία Λειτουργία, αναλύεται η παρουσία του Χριστού ως του κεντρικού προσώπου για τη διακόσμηση της αψίδας, γίνεται μελέτη του έργου των ζωγράφων και των χορηγών μέσα από τις αφιερωτικές επιγραφές και εξετάζεται η τιμή προς τους μεγάλους προστάτες της Νότιας Ιταλίας, της Θεοτόκου, του αρχαγγέλου Μιχαήλ και του αγίου Νικολάου μέσα από τη μαρτυρία της τέχνης και των γραπτών πηγών.

Mougianni Pinelopi: «Byzantine Southern Italy (876-1071). Art, Cult and Ideology on the Western Frontier»

The Byzantine Southern Italy (876-1071) consisted of the themes of Longobardia (modern Apulia), Lucania (modern Basilicata) and Calabria, is the least studied region of the Byzantine Empire. After the Byzantine reconquest of this region from the Lombards and the Arabs, Constantinople organized the political, military and ecclesiastical infrastructure of the region in order to establish on the one hand the Byzantine power, and on the other to intergrade the Lombards and the Latin Church within the Empire. The Byzantine politics and the attitude of the population itself formed a frontier society based on co-existence and tolerance without disputes as every demographic group acknowledged its own different identity and the identity of the other. The Byzantine culture in southern Italy was formed, developed

and finally established within this context, but always under the control of the central authorities. Until today the Byzantine art of southern Italy has not been the subject of a special study, but it is always studied briefly as a part of the Medieval art of the region. As a result the Byzantine monuments have not been placed so far within the political, religious, social and ideological context in which they were created. This PhD thesis examines for the first time only the art of the Byzantine period in association with the information of the rich Byzantine archive this region possesses. This methodological approach allowed to study the way the artistic creation, the cults and the state ideology were transferred from Constantinople to the western frontier, the way Byzantine art was developed within the context of the demographic differences of this border area, how Byzantine art was acculturated by a frontier society, the means by which the art, the cults and the state ideology were established and how the interaction between the Byzantines and the Lombards is manifested. The first part of the thesis is dedicated to the monuments and the other kind of evidence that are directly or indirectly connected with Constantinople itself such as the praetorium of the Catepans of Italy, the liturgical roll Exultet 1 of Bari, and the various commissions of the Byzantine officials. The detailed analysis of the epigram of Basil Mesardonites for his building activity in the praetorium alongside with the archeological data and the evidence from the written sources led to the reestablishment of the praetorium as the political, military and religious centre of the Byzantines, while an attempt is made for its archeological reconstruction. Regarding the Exultet 1 this thesis challenges for the first time the established view that the roll was commissioned by the Lombard archbishop of Bari alone, explores the role the Byzantines played in its decoration and reveals the mechanisms by which the art and the imperial ideology were transferred directly from Constantinople to the western frontier. The detailed analysis of the commissions of the Byzantine officials challenges the traditional view that the churches and the works of art were sponsored only by the local officials. The second part of this thesis studies monumental art in six built and cave churches, i.e. S. Pietro at Otranto, S. Maria della Croce at Casaranello, S. Cristina at Carpignano, Ss. Stefani near Vaste, the anonymous cave church in Grottaglie and the fragments of frescoes that were excavated in the Church BB in Masseria Quattro Macine. The detailed iconographic and artistic analysis not only led to the identification of unknown saints until today and the redating of some of the paintings, but it also revealed the degree of convergence with the monuments of the rest of the empire regarding the art and the cults, and the degree of deviation from the Byzantine tradition as an expression of local eclecticism. The third part of the thesis is dedicated to local issues of art and cult. Here the question of the liturgical use of the cave churches is analysed and the traditional view that the cave churches were private funerary chapels where the liturgy did not take place is challenged. Another local element that is studied in detail is the Christcentric decoration of the apse and finally the establishment and the diffusion of the popular cults

of southern Italy, those of the Virgin Mary, of the archangel Michael, and of St Nicholas as they are attested in monumental art and the written sources.